

המעורבות הרוסית במזרח התיכון בעיניים ישראליות

צבי מגן ואודי דקל

מאז כינון היחסים הדיפלומטיים בין רוסיה לישראל לפני שלושים שנה, מתקיימים ביניהן יחסים דו־צדדיים חיוביים. עליית ההשפעה של רוסיה במזרח התיכון, בייחוד מאז תחילת התערבותה הצבאית בסוריה בשנת 2015, הקרינה על האינטרסים של שתי המדינות בזירה האזורית והבינלאומית. הנוכחות הצבאית הרוסית בסוריה, לצד השותפות של מוסקבה עם משטר אסד, איראן וחזבאללה – אויביה של ישראל – מהוות אתגר מדיני־ביטחוני עבור ירושלים. נקודת מחלוקת מרכזית קיימת ביחס להתבססות האיראנית בסוריה, וטענת ישראל היא שרוסיה אינה פועלת בנחישות מספקת למניעת ההיערכות הצבאית של איראן ושלוחיה בסוריה. אומנם רוסיה וישראל הצליחו עד כה לשמר יחסים תקינים תוך התחשבות הדדית, אך פערים בין האינטרסים שלהן מחייבים אותן לכוון מנגנון למניעת משברים אפשריים.

רוסיה בזירה הבינלאומית

בשנים האחרונות התגבש דימויה של רוסיה כגורם המאתגר את המערכת הבינלאומית, ובעיקר את ארצות הברית, עקב מדיניות חוץ אסרטיבית שהיא נוקטת במטרה לקדם את השפעתה בזירה הבינלאומית ולהוכיח את מעמדה כמעצמה עולמית. למעשה, רוסיה מצויה בתחרות מתמשכת להשבת מעמדה כמעצמה. במקביל היא רואה בשלילה את התנהלות מדינות המערב, בעיקר במרחב הפוסט־סובייטי – מזרח אירופה, מרכז אסיה ואזור הקווקז. אל מול האתגרים בחגורה הגיאוגרפית העוטפת אותה הפעילה רוסיה גישה המשלבת עוצמה קשה ועוצמה רכה: מהלכים צבאיים, תמיכה צבאית בכוחות המקורבים למוסקבה, לוחמת תודעה, לחצים מדיניים, נטרול החלטות בינלאומיות בעיקר מכוח הווטו במועצת הביטחון של האו"ם, וכן סנקציות וכפייה כלכלית.

המהלכים של רוסיה הביאו להתגייסות נגד של מדינות מערביות למענה בדמות סנקציות כלכליות, לחץ מדיני וסיוע ליריבים של הקרמלין, כולל מבית, שנתפסו על ידי הנהגת רוסיה כמערערים את יציבותה הפנימית של המדינה. בתגובה הפעילה מוסקבה מהלכים מאתגרים ומנופי השפעה מול המערב, במטרה להקל את הלחצים עליה. ההתערבות הצבאית בסוריה הייתה לאחד מהם.

פעילות רוסית במזרח התיכון

מאז ומתמיד ייחסה רוסיה חשיבות רבה למעמדה ולהשפעתה במזרח התיכון. זאת במטרה לקדם את האינטרסים שלה באזור, ביניהם מניעה של זליגת רעיונות ופעילות של גורמי אסלאם רדיקלי לשטחה, וכן כזירת פעולה לקידום מעמדה ויעדיה בזירה הבינלאומית. בראיית רוסיה, בשנת 2014 אותגר מעמדה כמעצמה בינלאומית מובילה, כאשר התגבשה קואליציה בינלאומית נגד דאע"ש (המדינה האסלאמית)

בהובלת ארצות הברית, ללא שילובה של רוסיה. קואליציה זו התחרתה ברוסיה על ההשפעה באזור ועל אופן עיצוב הסדר האזורי.

מצב זה הביא לשיתוף פעולה מוגבר בין רוסיה לאיראן (שגם היא לא שולבה בקואליציה הבינלאומית) ולהקמת קואליציה פרו־אסדית, שהתמקדה בהגנה על משטרו של בשאר אל־אסד בסוריה והתייבבה לתחרות מול הקואליציה הבינלאומית. ההתערבות הצבאית הרוסית במלחמת האזרחים בסוריה בשלהי 2015 הצליחה למנוע את קריסתו של משטר אסד ודחפה לחידוש הנוכחות הרוסית הצבאית במזרח התיכון, תוך שינוי מאזן הכוחות האזורי. מוסקבה רצתה להאמין כי צבירת השפעה ונכסים באזור, במקביל להצרת מרחב הפעולה של הקואליציה הבינלאומית והחלשת מעמדה של ארצות הברית במרחב, ישמשו אותה גם כמנוף לביטול הסנקציות המערביות נגדה (שהוטלו בעקבות הפלישה לאוקראינה ב־2014) ויחזקו את התמיכה בממשלו של הנשיא ולדימיר פוטין גם בבית פנימה, ברוסיה.

רוסיה ממשיכה לנצל את נוכחותה והשפעתה הגוברת בסוריה להרחבת קשריה באזור, ואף הצליחה לשדרג את יחסיה עם מרבית מדינות המפתח בו, נוסף על אלה שעימן היא משתפת פעולה בסוריה — איראן וטורקיה (למרות התחרות עם טורקיה על ההשפעה בצפון סוריה, בלוב ובקווקז). במסגרת מאמציה הדיפלומטיים התרחבו קשריה של רוסיה עם מצרים, ערב הסעודית, ירדן ומדינות המפרץ. לרוסיה גם עניין מובהק בנעשה בלבנון בשל זיקות הגומלין לנעשה בסוריה, וזו גם זירה נוספת שהמערב אינו מגלה נחישות במאמציו לייצבה. כן פועלת רוסיה להרחבת השפעתה ונוכחותה הצבאית והימית באגן המזרחי של הים התיכון (היא מעניקה חסות וסיוע צבאי ללוב בגיוס כוחות של מתנדבים ואספקת נשק לכוחותיו של הגנרל ח'ליפה חפטר).

גולת הכותרת הצבאית היא דריסת רגל רוסית לחמישים שנה ויותר, על פי הסכם עם סוריה לחכירת מעגן בנמל טרטוס לצד בסיס אווירי בחמימים, המעניקים לצבא רוסיה נוכחות קבועה במזרח הים התיכון. הנוכחות בים התיכון חשובה לרוסיה מסיבות אחדות: מוצא חשוב לנתיבי סחר עיקריים; מנוף להשפעה באזור; קריאת תיגר על הנוכחות של כוחות נאט"ו בים התיכון; השפעה על אספקת אנרגיה לאירופה במסגרת התחרות המסתמנת עקב היוזמה להעברת גז מהאגן המזרחי של הים התיכון, שעשויה להתחרות בנתיב העברת הגז מרוסיה לטורקיה, ומשם לאירופה. לאחרונה בוחנת מוסקבה אופציה נוספת להתבססות ימית גם בנמלי מצרים — התפתחות שעשויה להרחיב את נוכחותה במזרח הים התיכון.

המעורבות הצבאית הרוסית בסוריה

המעורבות הצבאית הרוסית במלחמת האזרחים בסוריה, שהחלה בספטמבר 2015, נועדה בראש ובראשונה להציל את משטרו של בשאר אל־אסד ולבסס נוכחות אסטרטגית רוסית בסוריה למשך זמן רב ככל שיידרש. רוסיה היא הכוח המניע לכינון קואליציה פרו־אסדית, שמלבד כוחותיה כללה את איראן (כוח קודס) ושלוחיה — מליציות שיעיות שגויסו ללחימה בסוריה או הועברו מעיראק, חזבאללה והכוחות הסוריים שנותרו נאמנים לאסד. בשנים 2016–2017 החלה הקואליציה בהובלה רוסית לתאם עם טורקיה את הפעלת הכוח, בשל פלישת כוחות טורקיים לצפון סוריה.

רוסיה הצדיקה את התערבותה הצבאית בסוריה כמאבק בטרור הסלפי־ג'האדי, אך למעשה זו תוכננה כמערכה צבאית להשתלטות על כל שטחה של סוריה, להשבת השליטה של משטר אסד על המדינה ולפירוק

המובלעות שנשלטו על ידי קבוצות המורדים וארגון המדינה האסלאמית. עיקר המאמץ הצבאי הרוסי היה בלחימה מהאוויר, כאשר הלוחמה היבשתית הופקדה בידי איראן ושלוחיה. מייד עם תחילת ההתערבות הצבאית, בסתיו 2015, נפרס כוח אווירי שמנה לרוב כ־40–50 כלי טיס, הערוכים בבסיס אווירי בחמימים שנמסר לרוסיה, וכוח ימי רוסי התבסס בנמל בטרטוס. נלוו אליהם כוחות הגנה אווירית איכותיים לאבטחת הכוחות הרוסיים וגורמי ייעוץ וסיוע צבאיים שונים. הכוחות הרוסיים לא חששו מביצוע תקיפות אוויריות מסיביות נגד כוחות המורדים, כולל כתישת אזורים עירוניים. כוונתם הייתה להלום בעוצמה רבה בכוחות המורדים ובהמשך לכפות עליהם הסדרי כניעה בהתאם לדרישות הרוסיות. בד בבד, רוסיה חפצה לתרגם את ההישגים הצבאיים בשטח למגרש המדיני בזירות האזורית והבינלאומית.

למהלך של התערבות צבאית יש השלכות, חלקן אינן מכוונות, כך שבפועל, ההתערבות הרוסית בסוריה העמיקה את המחלוקת והתחרות לא רק עם המערב אלא גם בינה לבין שחקני מפתח באזור, ובעיקר על אופן עיצוב הסדר האזורי העתידי. עם הזמן התברר לנשיא ולדימיר פוטין שלא ניתן להחזיר את המצב בסוריה לקדמותו במהלך צבאי מהיר, ונדרשים זמן רב ומאמצים ניכרים לארגן את המדינה מחדש, להשכין בה יציבות ולסיים את מלחמת האזרחים. עוד התברר לו כי המערב אינו חפץ לשתף פעולה עם מוסקבה ולהתגייס לשיקום סוריה, בשל חוסר אמון בין הצדדים. לפיכך, לאחר ששנים של מעורבות באזור, מוסקבה לא הצליחה לגבש את ההסדרה המבוקשת בסוריה, החיונית להמשך השפעתה האזורית והבינלאומית.

למרות הצלחתה של רוסיה בשמירה על שלטונה של אסד ואף ביסוס מעמדה הדומיננטי בסוריה, היא רחוקה עדיין מהשגת יעדיה גם באזור וגם במערכת הבינלאומית. אף שמלחמת האזרחים בסוריה הסתיימה לכאורה בניצחונה של אסד, המצב האמיתי בשטח שונה. סוריה נותרה מחולקת למספר מרחבים, כך שכוחות אסד בסיוע רוסי ואיראני שולטים בשני שלישים משטח המדינה. חלק ניכר מהמורדים יצאו מהאזורים שנכבשו על ידי המשטר הסורי בסיוע רוסיה ואיראן והתקבצו באזור אידליב, והם פועלים משם בחסותה של טורקיה, המחזיקה בשטח זה וגם בשטחים נוספים מדרום לגבול טורקיה-סוריה. האזור הכורדי בצפון-מזרח סוריה נהנה מאוטונומיה בחסות הכוחות האמריקאיים, הערוכים באזור וחוסמים את הרצף היבשתי מאיראן לסוריה דרך עיראק.

וכך, למרות הגברת השפעתה כשחקנית אזורית, רוסיה רחוקה עדיין מהשגת יעדיה בסוריה. היא נדרשת לדבוק במשטר אסד בשל היעדר חלופה המתאימה עבורה ולכן אינה מצליחה לקדם רפורמות שלטוניות במדינה, והיא נדרשת להמשיך בפעילות צבאית בסוריה כדי לבסס יציבות – חרף כוונתה המוקדמת לנהל מערכה צבאית קצרה. בשש השנים האחרונות נמשכים המגעים המדיניים בין מוסקבה לוושינגטון, ועדיין לא נסתם הגולל על האפשרות שתמצא נוסחת פשרה אשר לעתיד סוריה, שתקדם תהליכי הסדרה משותפים לשתי המעצמות.

המעורבות הרוסית בסוריה והיחסים עם ישראל

עם קריסתה של ברית המועצות כוננה רוסיה יחסים מדיניים וכלכליים תקינים עם מדינת ישראל, הנמשכים לאורך שלושים השנים האחרונות. מעבר לקשרים היסטוריים וקשרי תרבות ענפים, התפתחו בין המדינות קשרים דו־צדדיים במגוון תחומים. בכלל זה, ישראל הפכה יעד תיירות למאות אלפי מבקרים רוסים בשנה;

הקשרים הכלכליים והטכנולוגיים נמצאים בצמיחה מתמדת; ולרוב שוררת הבנה הדדית במישור הדו־צדדי ואף בזירה הבינלאומית. גם לנוכחותם של כמיליון וחצי יוצאי ברית המועצות בישראל השפעה חיובית על מסכת היחסים: הם נתפסים על ידי ההנהגה הרוסית כמקבלים בין המדינות, ורוסיה מצהירה כי היא רואה לנגד עיניה חשיבות להבטיח את ביטחונם.

למרות האינטרס ההדדי בפיתוח היחסים, הם מושפעים מההתפתחויות בזירה הבינלאומית ומהמעורבות הרוסית במזרח התיכון, בדגש על ההתערבות הצבאית הרוסית בסוריה. הנוכחות הצבאית הרוסית בגבולה הצפוני של ישראל והקואליציה הצבאית שכוננה רוסיה עם אויבי ישראל – איראן, חזבאללה וסוריה – הפכה לסוגיה מרכזית במערכת היחסים בין המדינות.

בראית רוסיה, ישראל מהווה אתגר משמעותי בהיותה מעצמה צבאית אזורית, בשל יחסיה המיוחדים עם ארצות הברית ומתוקף עוצמתה הצבאית ויכולתה להפריע ולשבש את התוכניות של רוסיה בסוריה ובאגן המזרחי של הים התיכון. נוכח הסיכון לעימות אווירי־צבאי במרחב הפעולה של שתי המדינות בסוריה הן כוננו מנגנון תיאום ביטחוני למניעת הסלמה או התנגשויות לא־מכוונות. המנגנון התפתח עם הזמן מהרמה הצבאית־טקטית למנגנון תיאום אסטרטגי, כולל פורום התייעצות משולש רוסיה-ישראל-ארצות הברית. ישראל בחרה במדיניות של אי־התערבות במלחמת האזרחים בסוריה ונמנעה מקריאת תיגר על פעילותה של רוסיה בזירה הסורית. רוסיה מצידה לא מנעה מישראל פעילות התקפית ובעיקר אווירית במרחב הסורי, לסיכול ההתבססות הצבאית של איראן ושלוחיה בסוריה ולשיבוש העברות של אמצעי לחימה לחזבאללה בלבנון. למעשה רוסיה מאפשרת לישראל לנהל את המערכה המתמשכת בסוריה (מב"ם – המערכה שבין המלחמות) כדי למנוע את הפיכתה של סוריה לבסיס צבאי ובסיס טרור איראני המכוון נגד ישראל.

מאז תחילת הנוכחות הצבאית הרוסית בסוריה אירעו מספר תקריות וחילושים בין המדינות. האירוע הבולט התרחש סביב הפלת מטוס המודיעין הרוסי מסוג אליושין 20 ב־17 בספטמבר 2018 על ידי מערך ההגנה האווירית הסורי, שבמהלכו נהרגו 15 אנשי צבא רוסים. רוסיה בחרה להאשים את ישראל בכך שמטוסי קרב ישראלים פעלו בסמיכות למטוס המודיעין הרוסי, דבר שהוביל ליירוט שגוי באמצעות טיל קרקע־אוויר מסוג S-200 (מתוצרת רוסית), ששוגר מסוללת ההגנה אווירית סורית. זאת למרות הנתונים הישראלים ששללו את הטענה הרוסית.

האשמת ישראל בגרימת הפלתו של מטוס המודיעין הרוסי מבטאת פערי עמדות בין הנשיאות ברוסיה לגורמי הצבא ומערכת הביטחון. הפעילות האווירית הישראלית בשמי סוריה הייתה לצנינים בעיניהם של בכירי הצבא הרוסי, ונראה שהם ביקשו לנצל את תקרית הפלת המטוס להגבלת הפעילות האווירית הישראלית, בעיקר בצפון סוריה ובאזור החוף. בעקבות התקרית הוקפא השיח האסטרטגי בין המדינות למשך מספר חודשים, כאשר התקשורת הרוסית בכללותה תקפה את ישראל, תוך האשמתה הגורפת בהפלת המטוס וקריאות לנקם. בהמשך ולשם הרתעת ישראל, רוסיה סיפקה לכאורה לצבא סוריה מערכות הגנה אווירית מתקדמות מסוג S-300. המערכות הוצבו ליד העיר מסיאף במרחב החוף, אך למעשה לא הועברו עד כה להפעלה בידי כוחות ההגנה האווירית הסורית. בראשית 2019, בשיח בין הדרג המדיני הרוסי להנהגה בישראל, תם משבר האיליושין והיה כלא היה. בסופו של דבר, חופש הפעולה הצבאי הישראלי בסוריה לא נפגע ונמשך התיאום המבצעי בין צה"ל לבסיס השליטה הרוסי בשדה התעופה חמימים בסוריה. במקביל, רוסיה משהה את שלב

ההכשרה המקצועית והמבצעית של צוותי ההגנה האווירית הסורים, ובפועל מונעת את הפעלת הסוללות מחשש שהדבר יביא לתקיפתן ולהשמדתן על ידי ישראל ולפוטנציאל להסלמה בין המדינות (מלמן, 2020).

האתגר העיקרי ליחסים – התבססות איראן בסוריה בהיתר רסי

בעיני ישראל, האתגר האסטרטגי העיקרי בסוריה הוא ההתבססות האיראנית המתרחבת, בכיסוי של סיוע למשטרו של אסד. רוסיה אומנם דואגת להזכיר למשטר אסד כי היא היחידה שיכולה לספק לו לגיטימציה אזורית ובינלאומית, בעוד שאיראן היא בגדר בד אדום מול עיני השור עבור יריבותיה של סוריה – גורם המונע בפועל השקעה מערבית וערבית בשיקום סוריה. עם זאת, הנוכחות הצבאית האיראנית בסוריה נמשכת בפועל, בין היתר בזכות העלמת עין רוסית.

איראן שואפת לעצב את סוריה כשלוחה קדמית שלה, באמצעות חדירה מעמיקה ורבת־תחומית למערכות הסוריות – ביטחון, כלכלה, חינוך, חברה, תרבות, דת – ובתוך כך השתלטות על התשתיות החיוניות של המדינה; הקמה של מיליציות הנשמעות לפקודות מטהראן ותמיכה בהן; מעורבות בבניית הצבא הסורי; והובלת שינוי אידיאולוגי ודמוגרפי בסוריה. יעדים איראניים אלה מתפרשים גם במוסקבה כגורמים מערערי יציבות ובעיקר כמחלישים את הדומיננטיות הרוסית בסוריה, ועל כן מזינים את התחרות האסטרטגית בין איראן לרוסיה על ההשפעה ארוכת טווח בסוריה. זאת בעוד אסד יושב על הגדר ומנסה להפיק את המרב עבורו מ"התגוששות ענקים" זו. התמרון של אסד בין השתיים וההתנגדות האיראנית לרפורמות שלטוניות, שעשויות לצמצם את השפעת טהראן במדינה, מקשים על היכולת לנתב את סוריה למסלול הסדרי של רפורמות פוליטיות ושיקום כלכלי־אזרחי בתמיכת המערכת האזורית והבינלאומית.

למרות כל אלה, רוסיה נמנעת מפעילות לדחיקת איראן מסוריה עקב אינטרסים רחבים יותר של השתיים, וכן בשל ההערכה כי כל עוד משטר אסד לא התבסס בכל המדינה, אפשר שרוסיה תיאלץ להוסיף ולהסתייע בכוחות הכפופים למרותה של איראן בסוריה בלחימה היבשתית. בה בעת, רוסיה משקיעה בשיקום הצבא הסורי ומנסה לשלב בתוכו (למורת רוחם של האיראנים) קבוצות שמרדו בעבר במשטר ולצמצם את ההשפעה האיראנית בבניין הכוח של הצבא ובהפעלתו. עם זאת, איראן מחזקת את השפעתה בהפעלת כוחות דיוויזיה 4, שהיא הכוח האיכותי של הצבא הסורי בפקודו של מאהר אל־אסד, אחיו של הנשיא, מעורבת בעומק הפעילות של מנגנוני הביטחון הסוריים ומקימה מיליציות חמושות מקומיות, הנתונות למרותה או לכל הפחות להשפעתה.

האם רוסיה היא הכתובת עבור ישראל לדחיקת איראן מסוריה?

למימוש התכלית האסטרטגית של דחיקת איראן מסוריה וצמצום השפעתה, ישראל פועלת בשני מישורים. ראשית, פעולה ישירה לפגיעה בתשתיות הצבאיות והטרוריסטיות האיראניות בסוריה וסיכול העברות של אמצעי לחימה מתקדמים לשלוחיה של איראן, ובעיקר לחזבאללה בלבנון ובסוריה. שנית, עידוד הרצון הרוסי לצמצם את ההשפעה האיראנית במדינה באמצעות איום מרומז של פגיעה ישראלית בפרויקט הרוסי בסוריה, קרי משטר אסד.

באביב 2018, לקראת מהלך השתלטות מחדש של משטר אסד על דרום סוריה, התקיימו מגעים רב־צדדיים בין רוסיה, ארצות הברית, ירדן וישראל, שבהם התגבשו הבנות להחזרת הצבא הסורי, הנאמן לנשיא

אסד, לדרום סוריה ולרמת הגולן הסורית, ללא התנגדות ישראלית; פירוק הקבוצות הלוחמות של המורדים, תוך מסירת הנשק הכבד לרוסיה; איסור על נוכחות איראן, חזבאללה ומיליציות פרו־איראניות בקרבת הגבול עם ישראל והרחקתם לטווח של עשרות קילומטרים מהגבול; והצבת כוחות שיטור רוסיים באזורים שיפנו ארגוני המורדים (מבט לג'האד העולמי, 2018).

ישראל וארצות הברית השליכו את יהבן על רוסיה, בתקווה שתביא להרחקת הכוחות האיראניים והמיליציות השיעיות מאזור הגבול עם ישראל וירדן לטווח של 60–70 ק"מ מהגבול ברמת הגולן, כשלב ראשון לקראת סילוקם המוחלט מסוריה. תמורת זאת הן השלימו עם הישגותיהן של בשאר אל־אסד בכס הנשיאות והמשך שלטונו, למרות אחריותו לרצח של קרוב לחצי מיליון אזרחים סורים ולמרות שפתח את הדלת להתבססות איראנית במדינתו.

ישראל בחרה להסתגל למציאות החדשה — להשלים עם הרעיון שאסד הוא המנצח במלחמת האזרחים בסוריה ולקוות כי ההשפעה הרוסית בסוריה תגבר על זו של איראן. היא אפשרה את חידוש שליטתו של אסד במרחב הגבול ברמת הגולן, למרות שכוחותיו נתמכים על ידי המיליציות השיעיות ומונחים על ידי קצינים איראנים. קודם לכן, ישראל נהנתה מהצלחתה לכונן משטר גבול יציב ושקט ברמת הגולן, תוך ביסוס הבנות עם קהילות מקומיות בצד הסורי והענקת סיוע הומניטרי ואזרחי להן, ובלבד שימנעו פעילות טרור משטחן לעבר רמת הגולן.

אולם התקווה הישראלית שרוסיה תירתם למאמץ לדחיקת איראן ושלוחיה מסוריה ולצמצום השפעת טהראן במדינה התבדתה. כיום מתנהלת תחרות בין רוסיה לאיראן על השליטה בדרום סוריה. איראן מקימה כוחות מקומיים הנאמנים לה, ומתנהל מאבק מול רוסיה על השליטה במחוזות קוניטרה, דרעא וא־סוידא (AlJabassini, 2021). בשל התחשבות בעמדות רוסיה בנוגע למצב בדרום סוריה, ישראל נמנעה מנקיטת מדיניות התקפית שתכליתה למנוע מאיראן לעצב גבול של טרור וחיתוך גבול ברמת הגולן באמצעות שלוחיה, תוך ניצול חולשתו של משטר אסד.

במקביל, ישראל תומכת בנוכחות צבאית אמריקאית בצפון־מזרח סוריה, למורת רוחה של רוסיה. הפריסה הצבאית האמריקאית והסיוע לכורדים לקיים מעין אוטונומיה מגבילים את יכולותיה של איראן לשלוט באופן מלא על שני עברי הגבול העיראקי-סורי וליצור גשר יבשתי מאיראן דרך עיראק וסוריה ללבנון. האינטרס של ישראל הוא שתימשך פריסת כוחות אמריקאיים במזרח סוריה, תוך שמירה על קשר הדוק ושיתוף פעולה ביטחוני עם ארצות הברית. ישראל אינה סומכת על רוסיה שתמנע את ההתבססות האיראנית משני עברי הגבול העיראקי-סורי, כאשר ארצות הברית תפנה את כוחותיה מהמרחב.

שלוש הנחות של ישראל במערכה נגד ההתבססות איראנית בסוריה התבדו: האחת, שמאמץ התקיפות ימנע את ההתבססות האיראנית הצבאית בסוריה; השנייה, שרוסיה תירתם למאמץ לדחיקת השלוחים האיראניים מסוריה ולצמצום השפעת טהראן במדינה; והשלישית, שעדיף שלטון מרכזי, גם תחת הנהגת אסד, במדינה מאוחדת, על פני "ריבוי כתובות". מוטב שישראל תכיר בכך שסוריה תיוותר מפוצלת ומחולקת, וכי כל עוד אסד בשלטון לא יתאפשר לדחוק את איראן ושלוחיה משטח המדינה. לפיכך, על ישראל לעודד קידום יוזמה רחבה לסילוקו של אסד מהשלטון, תמורת הירתמות בינלאומית, לרבות מדינות המפרץ הערבי, לשיקום סוריה. עם זאת, ישראל עדיין לא ויתרה לחלוטין על התקווה כי המנופים שיש למוסקבה על אסד

יסייעו להוצאת הכוחות האיראניים מסוריה. ישראל יכולה עדיין לפגוע בשלוחים האיראניים, כולל בכוחות חזבאללה, לחזק במקביל את הכוחות המקומיים, הן סונים והן דרוזים, ולכונן קשרים עם אוכלוסיות מקומיות המתנגדות למשטר, תוך הענקת סיוע הומניטרי – מזון, דלק, שירותי בריאות – שיסייע ליצור "איי השפעה ישראלית", וכך לשבש את תוכנית ההתבססות האיראנית באזור.

שילוב ישראל במהלכים המדיניים בנוגע לעתידה של סוריה

ישראל אינה משולבת כיום במהלכים המדיניים להשגת הסדר בסוריה, ואינה שותפה למאמצי של מוסקבה לשווק לקהילה הבינלאומית את משטרו הרצחני של אסד כליטימי. התנהלותה של רוסיה בסוריה ותמיכתה במבצעי הרג אכזריים של המשטר הביאה להתאגדות מערבית מדינית נגדה. אולם ארצות הברית יחד עם ישראל ויתר מדינות המערב לא השכילו להתאגד לקידום הסדרה אמיתית בסוריה. הדבר מחייב את ישראל וארצות הברית לנקוט עמדה מדינית ברורה כלפי עתיד סוריה. מול כל יוזמה מערבית, סביר להניח כי רוסיה תדבק באיראן, והשתיים יישארו מחויבות למשטר אסד. כמתווכת, רוסיה מוכרת לשחקניות השונות הבטחות שלא ברור אם ביכולתה לקיים, בין היתר: לקהילה הבינלאומית הבטיחה קיום תהליך רפורמות שלטוניות בסוריה, ללא רצון או יכולת לשינוי מעמיק במשטר; לישראל, כאמור, הבטיחה נסיגה איראנית; ולאיראן – הגנה מפני ישראל וארצות הברית. משום כך, אין לצפות כי רוסיה תהפוך למתווכת הוגנת שתביא להסדר אמיתי במדינה.

סיכום והמלצות

סוריה עומדת במוקד פעילותה של רוסיה במזרח התיכון, וניכר כי מוסקבה משתמשת בה כקרח קפיצה להקרנת עוצמתה במזרח התיכון ולהגברת השפעתה על יצירת כללי משחק חדשים באזור, שעשויים להגביל את חופש הפעולה של ישראל במרחב. מבחינה צבאית, רוסיה מתכננת להישאר בסוריה למשך חמישים השנים הבאות לפחות. לפיכך, על ישראל לשמר את ערוצי התיאום האסטרטגיים והצבאיים-טקטיים עם מוסקבה ולהגיע להבנות אשר לעתידה של סוריה, ובעיקר לגבי דחיקת היכולות הצבאיות האיראניות מהמדינה. מוסקבה תמשיך לנקוט צעדים מעשיים בשטח לביצור השפעתה הגוברת בסוריה ולקדם את התוצאה המועדפת מבחינתה, למרות המשך הדשדוש והקושי לגבש כללים ל"משחק סיום", מבלי לגרוע מהנכסים האסטרטגיים שצברה עד כה. היערכותה האסטרטגית של רוסיה במזרח הים התיכון מאפשרת לה להקרין כוח לאגף הדרומי של נאט"ו ולאתגר את ההשפעה המערבית באזור, תוך צבירת יתרונות למינוף יעדיה בזירה הבינלאומית, לרבות הקלת הלחצים המדיניים והכלכליים המערביים המוטלים עליה. בשלב זה על ישראל להמשיך בלחימה גלויה וסמויה (במסגרת אסטרטגיית המב"ם), שתכליתה שיבוש וצמצום ההתבססות וההתעצמות הצבאית של איראן ושלוחיה בסוריה ובלבנון. בתוך כך, עליה להתור לשימור חופש הפעולה המבצעי בזירה הצפונית, ובד בבד לייעל את מנגנוני התיאום למניעת חיכוך עם רוסיה. רוסיה תוכל להמשיך להכיל את הפעילות הישראלית כל עוד ישראל תיזהר מפגיעה בכוחות הרוסיים, וכל עוד היא לא תשבש את התוכניות הרוסיות הרחבות בסוריה, כמו איום על המשך שלטונו של בשאר אל-אסד.

חשוב לשמר את מנגנון ההתייעצות המשולש של היועצים לביטחון לאומי של רוסיה, ארצות הברית וישראל. כל מתווה עתידי לשינוי המצב הפוליטי בסוריה, ובתוך כך דחיקת הנוכחות וההשפעה האיראנית מהמדינה, מותנה בהסכמה אמריקאית-רוסית ובפעולה משותפת שלהן. הגיעה העת לקדם שיח אסטרטגי עם רוסיה על מתווה הסדרי בסוריה ללא אסד. לשם כך נדרשת הסכמה רוסית-אמריקאית אשר ליום שאחרי אסד. גיבוש הסכמה זו יחייב תמורות לרוסיה בדמות הקלות בסנקציות הבינלאומיות – למרות הקושי הנובע מחוסר האמון בין מוסקבה לווינגטון. במקביל, על ישראל לקדם יוזמות של סיוע הומניטרי לתושבי דרום סוריה בתיאום עם רוסיה וקיום קשרים עם קהילות סוריות מקומיות, על בסיס ההבנה שהמשטר המרכזי אינו שולט במרחב הדרום (דקל וולנסי, 2021).

חרף היחסים הדו־צדדיים החיוביים בין רוסיה לישראל ושיתוף הפעולה ביניהן במרחב הסורי, אין כל ודאות שיחסים אלה יישמרו במתכונתם זו, והם יכולים להתערער בנסיבות של חוסר ודאות והיעדר יציבות באזור. בתוך כך, על ישראל לשפר מוכנות לבאות, כולל לתרחישים שבמסגרתם איראן וחזבאללה ינצלו את חולשתן המדינית, הכלכלית והמשילונית של לבנון וסוריה כדי להשתלט עליהן ולקבוע את התנהלותן. חשוב שישראל תגבש מראש כללי משחק עם רוסיה – גם למצב של הידרדרות האזור למלחמה וגם לניצול הזדמנויות מדיניות.

מקורות

דקל, א' וולנסי, כ' (2021, 5 באפריל). **עשור למלחמה בסוריה – נדרש מהפך בגישת ישראל**. מבט על 1541, המכון למחקרי ביטחון לאומי.
מלמן, י' (2020, 13 במאי). מדוע סוריה לא משגרת טילי S-300 לעבר מטוסי חיל האוויר? הארץ.
מבט לג' האד העולמי – 31 במאי – 6 ביוני 2018. (2018, 6 ביוני). מרכז המידע למודיעין ולטרור על שם אלוף מאיר עמית.

AlJabassini, A. (2021, October 12). *Dismantling networks of resistance and the reconfiguration of order in southern Syria*. WPCS.